

АБСТРАКТНІ Й КОНКРЕТНІ ПОНЯТТЯ ЯК КАТЕГОРІЇ МИСЛЕННЯ

Толчєєва Т. С.

НПУ імені М. П. Драгоманова

У царині філософії абстракція (від лат. *abstractio* – відвернення, виведення; введено Боецієм як переклад грецького терміна, використаного Аристотелем) є однією з найважливіших операцій мислення. Як пише С. В. Воробйова [4, с. 41], результати абстракції – образи реальності. Для розрізнення результату абстракції і самого процесу абстракції останній іноді називають абстрагуванням. Абстракція передбачає відмову від фіксації одиничного, випадкового на користь виокремлення загального, необхідного для забезпечення істинного пізнання світу [4, с. 41].

В європейській філософії, логіці, лінгвістиці (Г. Давидова, А. Р. Лурія, М. Мамардашвілі, В. З. Панфілов, Т. А. ван Дейк, Р. І. Павільоніс) абстрактне трактується як спосіб поетапного мисленнєвого членування об'єкта, що продукує поняття, що утворюють більш загальні зображення реальності [4, с. 42].

У філософії абстрактне і конкретне – це категорії, що означають ступені пізнання дійсності, вираженні у гносеологічному законі від абстрактного до конкретного. Як пише С. В. Воробйова, абстрактне – це розумовий образ, отриманий шляхом абстрагування від тих чи інших не суттєвих властивостей чи відношень предмета з метою виділення його суттєвих ознак: теоретичне узагальнення, що дозволяє відобразити основні закономірності досліджуваних явищ, вивчати й прогнозувати нові, невідомі закономірності [4]. При цьому абстрактними об'єктами виступають цілісні утворення, що складають безпосередній зміст людського мислення: поняття, судження, закони і т.ін.

Конкретне (від лат. *concretus* – густий, твердий) – це реально існуюче, цілком визначене, точне, предметне, матеріальне, що розглядається в усьому різноманітті властивостей і відношень (на відміну від абстрактного). Конкретне в мисленні – це зміст понять, що відображають предмети й явища в їх суттєвих ознаках. І тому розподіл понять на абстрактні й конкретні у філософії і логіці є наслідком *розрізнення предмета і його властивості* [6, с. 10–11].

Уперше поняття *абстрактного і конкретного* для характеристики відмінності змістовності, розвиненості думки були застосовані Г. Гегелем. При цьому конкретне пов'язувалося Гегелем з розумним, повним і змістовним мисленням, а абстрактне – з безпристрасністю мислення, а також з бідністю й односторонністю знання [11, с. 100–101].

Доволі близькими до філософського бачення абстрактного є представники естетичної науки (Ч.Морріс, У.Еко, В.Кандинський, Г. Фехнер, Т. Ліппс), пов'язані з абстракціонізмом як напрямом у мистецтві ХХ ст. Їх творче кредо полягало в тому, що митці відмовлялися від зображення форм реальної дійсності, прагнули виразити так звані глибинні істини буття, вічні й духовні сутності, рух космічних сил, тобто виразити щось безпредметне, не фігуративне [1, с. 8–9].

До логічного та лінгвістичного розуміння абстрактного поняття найбільш наближене психологічне. У розумінні психологів, абстракція визначається як когнітивний процес, в якому відбувається виділення з цілісного предмета його окремих властивостей [2, с. 32]. Абстракція є базою для процесів узагальнення й утворення понять. А головне – це те, що ця категорія становить необхідну умову категоризації, завдяки якій формуються узагальнені образи реальності, що дозволяють виділити важливі для певної діяльності зв'язки й відношення об'єктів. При нехтуванні суттєвих ознак абстракція стає поверхневою і незмістовною; у цьому разі абстрактними називаються пусті, відірвані від реальності міркування і поняття. Критерієм істинності й продуктивності абстракції є практика.

Визначення абстрактного як лінгвістичної категорії має певну традицію. Ще Володимир Даль розглядав абстрактне в опозиції з конкретним. *Абстрактне* є загальним, відхиленим, ідеальним, розумовим, а *конкретне*, навпаки, – визначеним, точним, прямим, предметним [10, с. 12–13]. М. А. Надель-Червінська, погоджуючись з В. Далем, наголошує на тому, що абстракція – це розумове відволікання від тих чи інших сторін, властивостей і зв'язків предмета, що частково суперечить поглядам філософів, які хоч і говорили про те, що це відволікання від певних ознак, але завжди заради виділення інших суттєвих властивостей. Конкретність же для цієї дослідниці – це реальне, предметне, матеріальне існування, таке, яким воно є в дійсності [3, с. 40]. З її думкою погоджується і Л. О. Пустовіт, стверджуючи, що конкретне – це щось цілком визначене і точне, а абстрактне виникає унаслідок абстрагування [8, с. 547].

У працях останніх років для визначення статусу конкретного вважається необхідним поєднання матеріального критерію з критерієм онтологічної незалежності. І, відповідно, для абстрактного – нематеріального [7, с. 15]. На думку З. Ф. Піскозуб, проблему абстрактного імені слід розв'язувати таким чином. По-перше, з'ясувати, що таке абстрактне ім'я; по-друге, що є референтом для абстрактного імені. Для З. Ф. Піскозуб річ є автономною, на відміну від якості, тому вона може бути лише відокремлена концептуально від своєї опори. Саме ця якість, відокремлена від своєї опори, виражає абстрактне ім'я. Водночас ця дослідниця відмічає, що існує спільна точка перетину традиційної і формальної логік, суть якої полягає в тому, що згідно з традиційною логікою абстрактне ім'я вимагає опори, а відповідно, і аргумента. Наявність опори чи аргумента дасть абстрактному іменникові змогу реферувати. Отже, в жодному разі не можна нехтувати проблемою референції [7, с. 20].

Розподіл понять на абстрактні й конкретні корелює з такими поняттєвими характеристиками, як *зміст і обсяг*. Якщо зміст – це сукупність існуючих ознак предмета, а обсяг – це сукупність предметів, мислимих у понятті, то конкретні поняття визначаються як такі, в яких мисляться ознаки з їхніми носіями, тобто відповідними предметами, тимчасом, як в абстрактних мислиться ознака, ізольована від її носія.

Незважаючи на те, що зміст терміна абстрактний з часів Аристотеля певною мірою еволюціонував, але в основі його розуміння залишилося поняття процесу

абстрагування, яке передбачає відчуження від тих чи інших не суттєвих властивостей чи відношень предмета на користь виокремлення загального або його окремих властивостей, необхідних для забезпечення істинного пізнання світу. Абстракція є базою для процесів узагальнення й утворення понять (напр.: англ. *kindness, beauty, sadness, flight* / укр. *справедливість, послідовність, правдивість*). Конкретне, у свою чергу, – це реально існуюче, цілком визначене, точне, предметне, матеріальне, що розглядається в усьому різноманітті властивостей і відношень (напр.: англ. *horse, pen, day, book*). І тому розподіл понять на абстрактні й конкретні є наслідком розрізнення предмета й його властивості.

Однак доволі чітка опозиція абстрактного і конкретного на логіко-філософському ґрунті втрачає свої межі в мовній системі, оскільки можливі переходи певного номена з конкретного в абстрактний, і навпаки. У деяких ситуаціях неможливо чітко визначити, до якої групи належить іменник.

Наприклад, слово *мистецтво*, на перший погляд, є абстрактним поняттям, оскільки не є матеріальним об'єктом і відображає опосередкованість та розмитість, тобто мистецтво взагалі. З іншого боку, якщо ми застосовуємо слово *мистецтво* до конкретної картини чи музики, знімку тощо, то в такому разі цей термін буде конкретним, бо виражає абсолютно матеріальний предмет, який має певні властивості і який можна побачити, доторкнутися, тобто застосувати свої п'ять відчуттів до цього предмета. Те саме можна сказати і про поняття *театр*. Як споруда, де ставлять п'єси, грають актори і куди глядачі з задоволенням приходять помилуватися постановками, – це поняття конкретне, але якщо розглядати *театр* як вид вічного і прекрасного мистецтва, то тоді це поняття абстрагується (відбувається перехід з конкретного в абстрактне), оскільки в даному випадку про застосування п'яти людських відчуттів не може бути й мови, і значення театру не буде розглядатися як матеріальний об'єкт. Таким чином, конкретне служить для позначення самого предмета дослідження, а абстрактне – для виділення найсуттєвішого в цьому предметі, на основі чого утворюються нові поняття – абстрактні за своєю суттю. Це свідчить про те, що смисл пов'язує слово з відповідним предметом, і слово виступає як безпосередній представник цього предмета, несучи в собі певне значення [9, с. 432].

Поняття розкриває зміст слів, що його виражають, але воно не тотожне слову. Нетотожність слова (терміна) і поняття виявляється і в тому, що термін залишається той же самий, а поняття, яке відображає предмет, змінюється, тобто змінюється зміст, смисл мовного виразу [5, с. 22]. Оскільки поняття поза словом не існує, то певний час панувала думка, що вони перебувають у винятковому взаємозв'язку, навіть у відношенні тотожності. На сьогодні лінгвісти не тільки розмежовують поняття і слово за своєю природою (слово матеріальне, а поняття ідеальне), а й активно досліджують, як одні й ті ж поняття в різних національних мовах позначаються різними словами і як одне поняття нерідко виражається не одним словом, а цілим словосполученням, особливу увагу приділяючи омонімії і синонімії в одномовному або багатомовному аспектах [5, с. 19–20].

Література

1. Беляева М. А. Грамматика английского языка / М. А. Беляева. — М. : Высшая школа, 1977. — 333 с.
2. БТПС: Большой толковый психологический словарь : в 2-х т. / [под. ред. А. Ребер]. — М. : ВЕЧЕ, 2003. — 1152 с.
3. БТСИС: Большой толковый словарь иностранных слов / [под ред. М. А. Надель-Червинской, П. П. Червинского]. — Ростов-на-Дону. : “Феникс”, 1995. — Т. 1. — 544 с.
4. ВЭФ: Всемирная энциклопедия: Философия / [гл. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов]. — М. : Аст, Мн: Харвест, соврем. литератор, 2001. — 1312 с.
5. КСЛТ: Виноградов В. А. Краткий словарь лингвистических терминов / В. А. Виноградов, Н. В. Васильева, А. М. Шахнарович. — М. : Русский язык, 1995. — 175 с.
6. НФС: Новейший философский словарь (мир энциклопедии). — 2-е изд., перераб. и дополн. — Мн. : Интерепресссервис; Книжный Дом, 2001. — 1280 с.
7. Піскозуб З. Ф. Семантичні та функціональні властивості абстрактних іменників французької мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.05 “Романські мови” / З. Ф. Піскозуб. — К., 2003. — 20 с.
8. СІС: Словник іншомовних слів : 23 000 слів та термінолог. Словосполучень / [уклад. Л. О. Пустовіт та ін.]. — К. : Довіра, 2000. — 1018 с.
9. ССЛТ: Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. — Изд. 2-е. — М. : Просвещение, 1976. — 543 с.
10. ТСВЯ: Даль В. И. Толковый словарь живого русского языка : в 4 т. / [сост. В. И. Даль]. — М. : ТЕРРА, 1995. — Т. 3. — 470 с.
11. ФЭС: Философский энциклопедический словарь / [редкол. : С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др.]. — 2-е изд. — М. : Сов. Энциклопедия, 1989. — 815 с.

Summary

The article is dedicated to the abstract and concrete notions as mental categories. It is highlighted that there is no strict opposition of abstract and concrete notions in language system because transitions of certain nomina from concrete to abstract are possible, and vice versa. It is impossible to define in some situations, what group a noun belongs to, abstract or concrete. Abstraction is a base for the processes of generalization and formation of concepts, while concrete – it is really existing, fully certain, exact, material.